

УДК 821.161.2-3.09 Франко І.:316.343-055.1

Катерина ШМЕГА,
 orcid.org/0000 – 0002 – 6736 – 2263
 аспірант
 Інституту Івана Франка
 Національної академії наук України
 (Львів, Україна) kshmeha@gmail.com

МАСКУЛІННІСТЬ В УМОВАХ РЕВОЛЮЦІЇ: СТРАТЕГІЇ ПОВЕДІНКИ ПЕРСОНАЖІВ У ТВОРАХ ІВАНА ФРАНКА «ГЕРОЙ ПОНЕВОЛІ» ТА «ГРИЦЬ І ПАНИЧ»

У статті проаналізовано вияви маскулінності персонажів у мілітарних умовах на матеріалі творів Івана Франка «Герой поневоли» та «Гриць і панич». Закцентовано увагу на стратегії їхньої поведінки внаслідок впливу таких суспільних чинників як національність, відсутність державності, громадянство та професія. Зроблено висновок, що для персонажів-русинів характерними тактиками взаємодії з імперією є інфантильність та гра, а для персонажів-поляків – месіанство у формі амбіції.

Ключові слова: маскулінність, національна ідентичність, інфантилізм, месіанство, гра, революція, Австро-Угорська імперія.

Kateryna SHMEHA,
 orcid.org/0000 - 0002 - 6736 – 2263
 Postgraduate Student,
 Ivan Franko Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine
 (Lviv, Ukraine) kshmeha@gmail.com

MASKULYNITY IN CONDITIONS OF REVOLUTION: STRATEGIES OF THE CHARACTERS BEHAVIOR IN THE IVAN FRANCO'S SHORT STORIES «THE INVOLUNTARY HERO» AND «HRYTS AND THE YOUNG LORD»

The article analyzed the short stories by Ivan Franko «The Involuntary Hero» and «Hryts and the young Lord» in order to identify the influence of such social factors as nationality, citizenship, profession the lack of statehood on the masculinity of the characters and the strategies of their behavior during the military conditions. It is concluded that masculine self-identity in relations with the empire is represented as infantilism, messianism and game.

For Ruthenian characters, the tactics of interaction with the empire were infantilism and game, and for Poles, it was messianism in the form of an ambition. The character of Stepan Kalynovych represents the infantile type of man who has limited his interaction with society by clerk's routine work. His passivity in public and national affairs is due to the loyalty of the Austrian Empire, which provided him with quiet comfortable work. The behavior of Hryts Tymkiv can be characterized as some kind of game with the empire. Since, feeling as a Ruthenian, he was forced to defend the interests of the Austrian state, to fight for her, being in her army, and therefore to play according to her rules. For Polish characters Valigurskyj and Pshestshelskyj, the motive for an anti-imperial rebellion was the desire to restore the lost state power and become not the colonized nation but the colonizer nation. Therefore, their strategy of behavior is conditioned by the ability to prove to themselves and the other people the opportunity to perform the masculine role of the homeland defenders.

Ivan Franko emphasizes that social basis is important for correct understanding of his character's behavior strategies. For instance, the tempestuous youthful years in the army of Napoleon in the time of revolution influenced on the rebellious spirit of Valigurskyj and his desire to be on barricades against the empire. Instead, the lack of professional and personal implementation as well as the long ages of political and social dependence of the Ukrainian people was significantly influenced on Kalynovich's infantilism and his inferiority complex.

Key words: masculinity, national identity, infantilism, messianism, game, revolution, Austro-Hungarian Empire.

Постановка проблеми. Упродовж життя у своїх працях Іван Франко цікавився питанням про історичні відлуння «весни народів» у Галичині, з якою пов'язане першолистопадове повстання 1848 р. у Львові. Історію «бурливіх літ» 1846–1848 років Франко почав студіювати ще сімнадцятилітнім юнаком, дописуючи для газети «Діло». Згодом цю тема-

тику він розвинув у статтях «Польське повстання у Галичині 1846 року» (1884 р.), «Причинок до історії 1848 року» (1886 р.), «Задушні дні у Львові 1848 р.» (1888 р.) і «Панщина та її скасування 1848 р. у Галичині» (1898 р.). Історичний, політичний та економічний аспекти революційних подій, що їх всесторонньо висвітлював Франко-репортер, привернули

також і його увагу як письменника, передусім «своїм чисто людським змістом, своїм драматизмом» (Франко, 1979: 21: 189). Тому з-під Франкового пера вийшли три твори, злітовані збіркою «З бурливих літ», два з яких («Герой поневолі», «Гриць і панич») висвітлюють революційні події 1848 року у Львові. Варто зазначити, що це чи не єдині Франкові твори, в яких національні питання осмислено через революційний, мілітаристичний дискурс, а також через ідентифікацію чоловічих персонажів та утвердження їхньої маскулінності.

На думку сучасної дослідниці Джоан Нейджел, «маскулінність та націоналізм добре доповнюють одне одного, сучасна форма західної маскулінності з'явилася приблизно у той самий час і у тому самому місці, що й сучасний націоналізм» (Нейджел, 2003: 10), тобто приблизно у другій половині ХІХ ст., у період активних націєтворчих та революційних рухів. На ґрунті австрійсько-польсько-руського протистояння викристалізувалась й ідея української національної окремішності та сформувалась верства політично активного сільського й міського населення у Галичині, яке почало докладати зусиль для того, щоб сформувати українську націю. Історик Лариса Нагорна наголошує, що відчуття своєї національної ідентичності є одним із найважливіших мотиваційних чинників поведінки, а її вияв є особистим духовним вибором людини (Нагорна, 2005: 416). У своїх творах Іван Франко також влучно й доречно акцентував значущість соціальної ідентичності у житті людини у сенсі усвідомлення того, ким вона є, у що вірить, за що бореться. Велику роль у цьому становленні він надавав національній ідентичності, бо у разі її відсутності, як зазначає автор, чоловік починає «цінити себе і все своє за ніщо, а бити поклони перед чужим», не знаходячи при цьому «ні признання, ні пошани, ні пам'яті» (Франко, 1979: 21: 374). Водночас Франкові вдалося показати складність життя в умовах багатонаціональної імперії, коли ідентифікація з рідним народом та визнання його права на окремішність автоматично зменшували шанси на успішну соціальну реалізацію. Тож під впливом революційних подій, пронизаних маскулінним бунтівним духом, письменник, зобразив взаємозв'язок поведінки чоловіків у мілітаризованих умовах з їхньою національною ідентичністю та соціальним середовищем.

Аналіз досліджень. Аналізовані твори Івана Франка досліджено у статтях І. Денисюка, М. Ільницького, Т. Гребенюк, О. Сколоздри-Шепітко. У них розглянуто різноаспектну проблематику цих оповідань та повістки, зокрема звернено увагу поетику характеротворення персонажів, історичне підґрунтя зображуваних подій. Теоретичну основу

статті становлять праці Джоан Нейджел, Нори Ювал-Девіс, П. Рікера, Тамари Марценюк, Олени Юрчук, в яких простежено взаємозв'язок влади, держави, війни і маскулінності.

Мета статті – виявити у зазначених Франкових творах різні стратегії поведінки чоловіків у мілітаризованих умовах, залежно від їхньої національної ідентичності, а також простежити вплив бунту і революції на маскулінність у колонізованих умовах Австрійської імперії.

Виклад основного матеріалу. Відвага й мужність – риси, що їх нормативно асоціюють із маскулінністю, у повсякденному житті чоловіка не відіграють надто важливої ролі, натомість особливо актуалізуються у період воєн та революцій. Саме війна і революція для багатьох чоловіків є чи не єдиним шансом довести свою маскулінність через готовність захищати та боротися, тобто виступити у первісній, архетипній ролі захисника. У словах панича Никодима з повістки «Гриць і панич» – «ми зовсім відвикли від воєнного стану, від пороху, живемо в тихих норах» (Франко, 1979: 21: 235) – вчувається туга за героїським минулим, війнами та битвами, які давали чоловікам можливість реалізувати свою мужність і силу, чого не зробиш у «тихій норі». Тому у своїй революційній діяльності він хоче дорівнятися до повстанця Дембровського, життя якого – «то одне безграничне посвячення для вітчизни, одна любов, одна боротьба, одне ходження перед багнетами і шибеницями» (Франко, 1979: 21: 235), щоб реабілітувати власну маскулінність, стати героєм-революціонером, а не паничем, який живе тихим міщанським життям на батьковому утриманні. З захватом сприймає майбутнє повстання і натхненний ним Гриць Тимків. Він ще зовсім юний, тому для нього участь у боротьбі є шансом показати паничеві, що він чоловік, і навіть здатний його захистити від смерті: «Підемо воювати! З ким і за що – про се Гриць не думав багато. І моторошно, і любо йому було подумати, як він обік панича йде в огонь, кидається на ворога, своїми грудьми заслонює панича від ворожих нападів» (Франко, 1979: 21: 238). Отже, революція в їхньому сприйнятті – це, передусім, можливість довести самим собі та оточенню спроможність виконувати чоловічу роль захисника. Як зауважує Олена Юрчук, у колонізованих умовах чоловік «перебуває під пресом провини через власну неспроможність захистити Батьківщину / матір / жінку. Через неможливість реалізації власної мужності маскулінна тожсамість виявляє себе як інфантилізм, месіанство, гра» (Юрчук, 2013: 54). Ці три стратегії поведінки притаманні й Франковим персонажам.

Месіанство. Представників двох етносів – польського та українського – Франко розділяє на антагоністичні табори, суттєва різниця між якими полягає у тому, що, на відміну від польського народу, український був фактично у ситуації подвійної колонізації. Оскільки, окрім перебування у складі іншої держави, відчував на собі гніт нереалізованого бажання Польщі не лише вирватися з-під влади Австрії, а й повернути собі українські землі. Тому польський патріотизм ґрунтувався на ідеї відновити втрачену державну міць і з колонізованого народу знову стати народом-колонізатором, адже, як зазначає французький історик Д. Бовуа, польське панування над українцями можна вважати феодальною формою експансії, яка «нагадує, попри окремі деталі, колоніальну систему» (Бовуа, 1998: 20). Стратегією їхнього спротиву Австрії став, за означенням О. Юрчук, месіанізм у формі амбіції, «пов'язаний із налаштованістю нації на будівництво національної моделі як імперської» (Юрчук, 2013: 57).

Для Никодима Пшестшельського та персонажа «Героя поневолі» Йосифа Валігурського повстання стало основною метою їхнього життя. Керуючись егоїстичними мотивами, вони розглядали українців як «часть польського народу», зобов'язану визнати Польщу своєю батьківщиною, а себе її громадянами, бо «кожен свідомий, інтелігентний русин» (Франко, 1979: 21: 342), як вважає Валігурський, мусить бути польським патріотом.

Про роль та статус Валігурського у польському національному питанні свідчить передусім обране для нього значуще прізвище. Адже у першій редакції оповідання він звався Закшицький, натомість, за влучним спостереженням Л. Белея, Франкові було важливо наголосити на українському корінні цього персонажа. Тому у прізвищі Валігурський «неважко вловити українське Валигора» (Белей, 1995: 30), змінене на польський лад для підтвердження того, що українець за походженням ідентифікує себе із польським народом і бачить своє призначення у тому, аби буквально повалити свою «велику гору» – Австрійську імперію.

Для Валігурського революційні події стали каталізатором його маскулінного бунтівного «я». Адже у тихій канцелярській конторі, де він працював на ненависних йому «швабів» воно не могло повністю проявитися, бо, як зазначає Франко, «знаючи свою минувшину і розуміючи, що його посада висить на волоску, він весь той час мовчав, працював, хилився, мов віл в ярмі» (Франко, 1979: 21: 340). Проте відчувши можливість вирватися з нього, «його хребет випростався», він «з великим, молодечим запалом кинувся у вир агітацій» (Франко, 1979: 21: 340). Тому найповніше його маскуліність реалізувалася

на барикадах у формі героїчної смерті за батьківщину.

Гине під час повстання і панич Никодим, на життя якого революційна діяльність мала значний вплив. «Високий і статний мужчина» (Франко, 1979: 21: 217), лице якого «свідчило про енергійну вдачу і сильну волю», який у свої 28 років проводив більшість часу на полюванні та поїздках до знайомих, усього за два роки революційної діяльності «сильно постарівся, похудів, посивів» (Франко, 1979: 21: 276). За цей час сформувався його габітус повстанця: рухи стали прудкими, ривкими й неспокоїними, адже йому доводилося весь час бігати, агітувати, негайно виїздити, куди і коли потрібно. Об'єктом агітації став і колишній друг Гриць, який свого часу врятував його від комісара та витерпів за це жорстоке побиття і службу у війську. Натомість тепер, замість віддяки, знову має прислужитися колишньому панові і, ризикуючи своїм становищем вояка австрійської армії, підтримати повстанців у боротьбі за нав'язану йому польську батьківщину.

Інфантилізм. Пасивна, ба більше – мимовільна участь обох Франкових персонажів-русинів Степана Калиновича та Гриця Тимківа у польському повстанні проти Австрійської монархії зумовлена чітким усвідомленням, яке озвучує Валігурському Калинович: Польща – «се не моя мати». Та попри виразну антипольську позицію вони не були й патріотами своєї землі, не вболівали за її долю настільки, щоб, як поляки, хотіти сепарації від імперії.

Національний інфантилізм найяскравіше втілено у психотипі Калиновича – пристосуванця у колонізованому суспільстві, вірнопідданого імперії, яка забезпечила йому тихе канцелярське життя. Доволі критично схарактеризував цього персонажа І. Денисюк, вважаючи, що він «у своїй вірнопідданості австрійській бюрократичній системі просто плазує, а не мислить», до того ж «не може звільнитися від свого аполітичного тупоумства» (Денисюк, 2001: 24). Така оцінка видається занадто різкою, оскільки аполітичність Калиновича є наслідком низької самооцінки, передусім як чоловіка «невченого та неочитаного», а відтак нездатного досягнути не те, що складні політичні перипетії у країні, а й визначитись у життєвих пріоритетах та ідентифікувати себе як частину конкретної соціальної групи. Калиновича переслідують сумніви у власній соціальній значущості, спричинені передусім кризою національної ідентичності: «Що він – австріяк, чи поляк, чи, може, ще щось інше?» (Франко, 1979: 21: 339). Він визнає своє русинство як етнічну належність, бо знає, що «з роду русин», оскільки це записано у його метриці. Натомість ані на релігійному, ані на мовному та політичному рівнях своєї ідентичності

не виявляє. Калинович асоціює себе передусім із роботою: він австрійський урядник, а отже, батьківщиною для нього є Австрійська імперія. Водночас утративши «почуття своєї волі, своєї особистості й окремішності», він почав мислити навіть не як громадянин, зрештою, досвідчений та зрілий муж, а як «канцелярський шур», обмежений у своїх діях австрійський урядник, єдиним життєвим орієнтиром якого була «присяга на вірність урядові». Тому його невтручання у національно-визвольні проекти і поляків, і русинів зумовлене передусім страхом втратити роботу. Оскільки згаявши за канцелярською рутинною молоді роки, так і не реалізувавши себе ані у досягненні професійних вершин, ані у створенні сім'ї, Калинович не бачив себе поза стінами свого бюро.

Він не міг осягнути мотивів повстанців, сам у себе запитуючи: «чого вони хочуть, за що б'ються, на що надіються?» (Франко, 1979: 21: 351), адже особисто йому не було за що чи за кого боротися. Опинившись проти власної волі в епіцентрі подій, канцелярист піддається поклику «щиролюдських, гуманних інстинктів» (Денисюк, 2001: 24), у стані емоційного пориву, «проте із власної ініціативи» (Гребенюк: 2006, 163) рятує Емілію Валігурську від смерті на барикадах. На нашу ж думку, його героїчний порив сугерував приховану й подавлену власними комплексами й страхами маскулінну функцію захисника, яка актуалізувалася тоді, коли він знайшов відповідний для неї об'єкт – молоду дівчину у небезпеці. Звідси – «невидима сила», яка «вхопила його за карк і пхнула наперед» (Франко, 1979: 21: 358) і внутрішній наказ: «Йди, рятуй!». Не маючи змоги боротись за свою національність та не відчуваючи потреби захищати чужу батьківщину, Калинович все ж підтримав революцію, урятувавши дівчину-повстанку, але наступної ж миті злякався власного героїзму, чи радше тієї маскулінної сили, яка його до цього підштовхнула.

Гра. Гриць Тимків, хоч є цілковитим антиподом Калиновича, проте так само змушений служити імперії: «я австрійський вояк і присягав цисареві на вірність <...> А присяги треба додержати» (Франко, 1979: 21: 283). Грицеву поведінку можна охарактеризувати як загравання з імперією. Адже почувуючи себе русином, він змушений захищати інтереси чужої держави, воювати за неї, бо «мундир накладає обов'язки». Тому, як слушно зауважує І. Денисюк, Гриць «вбиває колишнього друга [польського панича Никодима – К. III.] не тільки з почуття помсти за батька, за те, що Польща – «пекло для селянина», а й з почуття вірності Австрії, якій був змушений присягти як солдат» (Денисюк, 2001: 24). Втім, ще донедавна, до служби у вій-

ську, він був готовий віддати життя, захищаючи у бою Никодима та його національні інтереси, вважаючи панича своїм другом і заступником. У Гриця не було сформованої власної думки на державні питання, адже увесь час він перебував під впливом чужих національних дискурсів. На початку повістки Гриць постає перед читачем як «мамин пестий, щирий, одвертий і добрий» (Франко, 1979: 21: 222) панський прислужник і промотор Никодимових націоналістичних ідей серед селянських синів. Військова ж служба та участь у повстанні загартували Гриця, стали своєрідною ініціацією, в якій викристалізувалась його маскулінність та твердість характеру, продемонстровані ще під час тортур за допомогу паничеві. Водночас на службі змінилася і його політична орієнтація: він перейшов на іншу сторону протистояння, захищаючи уже інтереси Австрійської імперії.

Образ Гриця доволі складний, він постійно перебуває у ситуації вибору між зрадою та вірністю, балансує між тими, за чиїми правилами має грати. Він стає відданим Никодимові і зраджує батька, який постраждав від панської влади, а підкорившись Австрійській державі, зраджує Никодима, який проти неї воює. Тому у межовій ситуації, якою для Гриця став постріл у панича-повстанця, він здійснив власне символічне самогубство (Ільницький, 2006: 24), убивши у собі зрадника.

У своїх міркуваннях про державу і насильство П. Рікер доходить висновку, що «держави – це реальність, підтримувана й заснована вбивчим насильством <...> Держави ставлять людину перед важким вибором, котру з двох «етик скрути» їй підтримувати: ту, яка бере на себе відповідальність за вбивство, щоб забезпечити фізичне виживання держави, щоб влада могла зберегтися, чи ту, яка бере на себе відповідальність за зраду, щоб засвідчити свою вірність заповіді «не вбий» (Рікер, 2002: 94). Тому Грицеві довелося грати за правилами держави, захищаючи її інтереси: зрадити собі, аби не зрадити державі. За це він здобув від неї нагороду – почесну медаль за героїзм і хоробрість. Парадоксально, що за ці ж риси, які Гриць проявив, захищаючи заколотника Никодима, його було покарано службою у війську. Грицеве духовне переродження закономірно збігається із поверненням додому, «коли дихнув рідним гірським повітрям <...> і привітався з рідною хатою» (Франко, 1979: 21: 287), усвідомивши, що має тепер служити не чужим імперіям, не державі, а своєму народу.

Висновки. Порівнявши Франкові твори «Герой поневолі» та «Гриць і панич», бачимо, що Степан Калинович і Гриць Тимків потрапили у вир революції не з власного бажання, оскільки свідомо не

мали наміру захищати інтереси двох чужих для них держав. Обое ж вони стали мимовільними героями, Калинович – врятувавши життя повстанця, а Тимків – його відібравши у повстанця. Наслідком «героїзму» для Калиновича стало нещасливе подружнє життя із врятованою ним полькою Емілією, яка не могла покохати свого рятівника, зневажаючи його за «русинство». Для Гриця ж його «героїзм» став одночасно наслідком політичного прозріння – усвідомлення деструктивного впливу польського національного шовінізму, що перетворився для українців на пекло, та обов'язку перед Австрійською імперією, присягу якій він склав як вояк.

Франко наголошує, що для розуміння поведінки його персонажів важливе значення має соціальне підґрунтя. Адже на бунтівний дух Валігурського, який звів цього вже немолодого чоловіка на барикади, вплинули його бурхливі юнацькі роки і мілі-

тарний досвід в армії Наполеона. Австрія, яка була ворогом для імператора, стала ворогом і для нього, тому на старості Валігурський вирішив згадати молоді роки та, як у 1809-му, «гонити австрійців зі Львова» (Франко, 1979: 21: 340). Натомість на інфантильність та комплекс меншовартості Калиновича (виявлений у риторичі самоприниження: «я чоловік простий, невчений і неочитаний», «я чоловік без становища, без роду», «я не маю претензії на високу посаду» тощо) мали вплив інші обставини, а саме «довгі віки політичної й соціальної залежності та невласновільності» (Франко, 1979: 21: 369) українського населення, а крім того – особиста нереалізованість як чоловіка, батька та громадянина. І хоч обое вони з роду українців, проте їхня соціалізація відбувалася у зовсім різних обставинах, що вплинуло на обрання відмінних стратегій поведінки у милітаризованих умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белей Л. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX століття. Ужгород, 1995. 119 с.
2. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863–1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах. Київ: Критика, 1998. 335 с.
3. Гребенюк Т. Мотив «Героя поневолі» в народницькій, модерністській та постмодерністській парадигмах (І. Франко, М. Коцюбинський, Ю. Андрухович, О. Ірванець). Волинь–Житомирщина. Історично-філологічний збірник з регіональних проблем. № 15. Житомир, 2006. С. 161–166.
4. Денисюк І. Невичерпність атома. Львів, 2001. 419 с.
5. Ільницький М. Поєдинок із собою: проблема двійництва в «Поєдинку» І. Франка та «Двійнику» Ф. Достоєвського. Слово і Час. № 8, 2006. С. 18–27.
6. Нагорна Л. Енциклопедія історії України: у 5 т. Т. 3. Київ, 2005. 672 с.
7. Нейджел Дж. Маскулінність та націоналізм. гендер та сексуальність у творенні націй. Незалежний культурологічний часопис «Ї». № 27, 2003. С. 70–87.
8. Рікер П. Держава та насильство. Незалежний культурологічний часопис «Ї». № 25, 2002. С. 79–94.
9. Франко І. Твори : у 50 т. Т. 21. Київ, 1979. 501 с.
10. Юрчук О. У тіні імперії. Українська література у світлі постколоніальної теорії. Київ: ВЦ «Академія», 2013. 224 с.

REFERENCES

1. Belei L. Funktsionalno-stylistychni mozhyvosti ukrainskoi literaturno-khudozhnoi antroponomii XIX–XX stolittia [Functional-stylistic possibilities of Ukrainian literary-artistic anthroponymy of the XIX–XX centuries]. Uzhhorod, 1995. 119 p. [in Ukrainian]
2. Bovua D. Bytva za zemliu v Ukraini 1863–1914. Poliaky v sotsio-ethnichnykh konfliktakh [Battle for Land in Ukraine 1863–1914. Poles in socio-ethnic conflicts]. Kyiv: Krytyka, 1998. 335 p. [in Ukrainian]
3. Hrebenuk T. Motyv «Heroia ponevoli» v narodnytskii, modernistskii ta postmodernistskii paradyhmakh (I. Franko, M. Kotsiubynskiy, Yu. Andrukhovych, O. Irvanets) [«Hero against his will» motif in the populist, modernist and postmodernist artistic-philosophical paradigms]. Volyn-Zhytomyr region. Historical and philological collection of regional problems. Nr 15. Zhytomyr, 2006. pp. 161–166. [in Ukrainian]
4. Denysiuk I. Nevycherpnist atoma [The inexhaustibility of an atom]. Lviv, 2001. 419 p. [in Ukrainian]
5. Ilynytskyi M. Poiedynok iz soboiu: problema dviinytstva v «Poiedynku» I. Franka ta «Dviinyku» F. Dostoievskoho [The fight with itself: the problem of doubling in «The Fight» by I. Franko and «The Double» by F. Dostoevsky]. Slovo i Chas. Nr 8, 2006. pp. 18–27. [in Ukrainian]
6. Nahorna L. Entsyklopediia istorii Ukrainy [Encyclopedia of History of Ukraine in 5 volumes]: V. 3. Kyiv, 2005. 672 p. [in Ukrainian]
7. Neidzhel Dzh. Maskulinnist ta natsionalizm. hender ta seksualnist u tvorenni natsii [Masculinity and nationalism. gender and sexuality in the making of nations]. Nezaleznyi kulturolohichniy chasopys «Ji». Nr 27, 2003. pp. 70–87. [in Ukrainian].
8. Riker P. Derzhava ta nasylstvo [State and Violence]. Nezaleznyi kulturolohichniy chasopys «Ji». Nr 25, 2002. pp. 79–94. [in Ukrainian]
9. Franko I. Tvory : u 50 t. [Collected works in 50 volumes]. V. 21. Kyiv, 1979. 501 p. [in Ukrainian].
10. Yurchuk O. U tini imperii. Ukrainska literatura u svitli postkolonialnoi teorii [In the shadow of the empire. Ukrainian literature in the light of postcolonial theory]. Kyiv: Akademiia, 2013. 224 p. [in Ukrainian]

Статтю подано до редакції 10.05.2018 р.